

Szerkesztette

MEGYERI-PÁLFFI
ZOLTÁN

Ábrázolt
és épített jog

GONDOLAT

Jogtörténeti
Értekezések 53.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 53.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN (szerk.)

Ábrázolt és épített jog

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 53.

A kötet az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat tagjaként
az ELTE Magyar Állam- és Jogi történeti Tanszékén működő
MTA–ELTE Jogi történeti Kutatócsoport programja keretében jelenik meg.
mtajogtortenet.elte.hu

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Szerzők, 2021

*www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolatkiado*

A kiadásért felel Bácskai István
Borítót tervezte Pintér László
Tördelő Jeszenszky Katalin

ISBN 978-963-556-203-9
ISSN 0134-0026

TARTALOM

Előszó	7
Ábrázolt és épített jog	9
MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN Gondolatok a jog(szolgáltatás) ábrázolhatóságáról, térigényéről és a hatalom architektúrájáról	11
Az épített jogszolgáltatás	27
MEZEY BARNA Az 1843. évi büntetőjogi javaslatok építészeti vonatkozásai	29
SZÉKELY MÁRTON Igazságügyi épületek tervpályázatai Magyarországon 1903–1916 között	48
NAGY JANKA TEODÓRA „Eme új palotában az igazság eszméje mindenkor emelt fővel járjon” – Szekszárd igazságügyi palotája	67
Kitekintések	79
BEKE-MARTOS JUDIT A Legfelsőbb Bíróság épülete és a horizontális hatalommegosztás egy-egy aspektusai az Amerikai Egyesült Államokban	81
DOMANICZKY ENDRE Az ausztrál törvényhozási és bírósági épületek nemzeti stílusának és szimbolikájának kialakulása	90
A jog ábrázolásának lehetőségei	123
BÓDINÉ BELIZNAI KINGA A bírósági épületek állatdíszei	125
STEFAN HUYGEBART A hosszú 19. század a döntő alkotmányos pillanat (DAP) nyomában	144
Jogtörténeti Értekezések	173

ÁBRÁZOLT ÉS ÉPÍTETT JOG

Megyeri-Pálffi Zoltán*
GONDOLATOK
A JOG(SZOLGÁLTATÁS)
ÁBRÁZOLHATÓSÁGÁRÓL,
TÉRIGÉNYÉRŐL ÉS A HATALOM
ARCHITEKTÚRÁJÁRÓL

Bevezetés

A jog meghatározása – a „jelenség” komplexitásából következően – nehéz feladat elé állítja nemcsak a jog világához kívülről közelítőket, hanem azokat is – a jogászokat –, akik a jogot „belülről” ismerik. Ugyanezzel a nehézséggel szembesül az is, aki *ábrázolni* szeretné a jogot. A jog ugyanis „két fő módon ragadható meg: fogalmilag és érzékileg. Az előbbivel, mely a gondolat erejével ragadja meg tárgyát, elsősorban a jogbölcselet foglalkozik; az utóbbi, mely érzékszerveinkkel is megtapasztalható módon közvetíti azt, a különböző mesterségek és művészetek területére tartozik” – fogalmazza meg Takács Péter a jog megközelíthetőségének lehetőségeit a közelmúltban megjelent, *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai* című nagyvű kötet bevezető tanulmányában.¹ Tehát míg az előbbi a gondolati, addig az utóbbi a fizikai síkon való megközelítés formája, s ennek egyik módja a *jog ábrázolása*.

Az ábrázolás, a vizuális megjelenítés mindenképp valamiféle fizikai közegben, valamilyen hordozón valósulhat meg. Nincs ez másképp a jog esetében sem: a jog tehát érzékelhetővé válhat például egy képzőművészeti alkotás által csakúgy, mint egy épülettel, amely (építészeti) térként nemcsak a jog működésének hatékonyságát szolgálja, hanem a jogot (s beleértve az állami hatalmat) mint elvont jelenséget szimbolizál(hat)ja is.

* Megyeri-Pálffi Zoltán tudományos munkatárs, MTA–ELTE Jegtörténeti Kutatócsoport (ELKH). ORCID ID: 0000-0003-1366-6963

¹ TAKÁCS Péter: A jog szimbolikus és allegorikus megjelenítése. Bevezető. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó, 13. p.

A „jog térigénye”

Térigénye mindenfajta emberi tevékenységnek van, hasonlóképpen a jogot „realizáló” tevékenységeknek, s azokon belül az állami feladatellátásnak is megvan a maga sajátos fizikai közege. E sajátosság pedig az állam, az állami szervek jellegzetességeivel áll összefüggésben, azzal, hogy azok miként gyakorolják az állami hatalmat. Ha az állami hatalom, az egyes állami funkciók egy kézben összpontosulnak, akkor beláthatóvá válik, hogy a hatalommal bíró személy – aki lehet akár egy despota, egy monarcha, egy abszolút uralkodó vagy egy diktátor – egy helyen, abban az építészeti térben gyakorolja hatalmát, amely az ő *székhelye*. Ebből kiindulva könnyűszerrel elképzelhető egy valamiféle uralkodói palota, amely mindenképpen nagy és reprezentatív, s ekkor akaratlanul is összekötjük a hatalom gyakorlóját az adott épülettel. Ez a fajta jelentéstársítás nagyon hasonlít ahhoz a jelenséghez, amelyet Kajtár István professzor is megfogalmazott az *Architektúra a jogi kultúrtörténetben* című tanulmányában: „[A]z épületek és funkciójuk idővel azonosult megnevezésükkel.” S ehhez példaként a Downing Street 10.-et, a Quai d’Orsay-t, a Sándor-palotát, a Ballhausplatz 2-őt, a Willhelmstrassét, a Pentagont és a Kremlt hozza példának.² Magyarázat nélkül is tudható, hogy melyik épület melyik állam melyik szervével azonosítható. A magyar példa azért is érdekes e felsorolásból, mert a gróf Sándor család palotája míg korábban a miniszterelnökséggel, addig ma már a köztársasági elnöki pozícióval összekapcsolódó helyszín.³ A közelében álló épületesoportot – a királyi palotát – pedig egy korábbi államfői méltósággal, a királlyal lehetett azonosítani.

Az államfő–székhely metonimiájának *leegyszerűsített* gondolatsora mentén továbbhaladva a következő kérdés vetődhet fel: *ha a hatalom nem egy kézben összpontosul, hanem megoszlik, akkor a hatalomgyakorlásnak teret adó épületek köre is változik?*

A kérdés (legalább részleges) megválaszolása e tanulmány egyik célja: a hatalommegosztás és annak építészeti kivetüléseinek megvilágítása, s egyúttal rávilágítás az építészet és a jog, a jog és az építészet összekapcsolódására, összekapcsolhatóságára.

Érdemes ez utóbbival kezdeni a gondolatsort, majd e relációk alapján az államhatalmi tevékenységek, s körükben részletesebben a jogszolgáltatás, a bírói hatalom tereire kitérni.

² KAJTÁR István: *Architektúra a jogi kultúrtörténetben*. Jura, 2002. 2. sz. 43. p.

³ Vö. ERDŐS Csaba – VÁCZI Péter: Az államfői hatalom láthatóvá tétele – elnöki szimbólumok. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó, 489–491. p.

Jog és építészet – építészet és jog

Két, egymástól távol eső (tudomány)területként tűnhet fel a jog és az építészet, amelyeket azonban az a karakterük, hogy mindenkor tükrözik a politikai, gazdasági és társadalmi változásokat, könnyedén összeköt egymással. Ez az összekapcsolódás egy önálló kutatási programként definiálható,⁴ annál is inkább, mert látható és feltárandó evidenciák egyaránt körbeölelik e viszonyt, miként a jogrendszernek a virtuális, az építészetnek pedig a fizikai valósága a mindennapi életet.

A jog és az építészet – avagy az építészet és a jog – egymásra is hat, kölcsönhatás alakul ki közöttük, így egyaránt szó esik az építészetnek a jogra, a jognak pedig az építészetre gyakorolt hatásáról.

Az előbbi tetten érhető a változó építészetet követő jogi szabályozásban. Ugyanis az épített környezet milyensége sok-sok (műszaki, gazdasági, társadalmi, művészeti, politikai stb.) tényező függvénye, s e tényezők dinamizmusa az épületekben „kövesedik”⁵ meg. E folyamat a jogrendszert annyiban érinti, hogy amikor az építészet változik, akkor a jogalkotó reagál erre újabb és újabb szabályozás kialakításával, vagy a korábbiak módosításával.⁶ Ebben az értelemben a műszaki szabályozást az ún. *építési jog* fedi le, valamint a *műemléki jog*, a műemlékvédelem intézményrendszerének megjelenése, azaz az épített környezet alakításának és védelmének szabályozása, továbbá e viszonyrendszerben a magánjog és annak részterületei – a dologi, a kötelmi és a szerzői jog – is érinti az építést és az azzal összefüggő viszonyokat.⁷

Megfordítva a szemlélődés irányát: a jognak az építészetre gyakorolt hatását vizsgálva válik láthatóvá az a visszatükröződés, amely a jogrendszeré az épített környezetben. A tükörkép pedig azon épületek köre, amelyek az állami tevékenységekhez, a hatalomgyakorláshoz szorosan kötődnek, akár egyetlen, akár több épületről van szó.

A hatalom épületei, azok építészete a „közjogi architektúra” szókapcsolattal is meghatározható, miként ez Kajtár István is tette felelemlegetett tanulmányában, amelyben azt is megfogalmazta, hogy „[A] közjogi architektúra a hatalom megjelenítése mellett igazodik a közjog rendszeréhez: a jogtörténetben

⁴ Vö. MEYERI-PÁLFFI Zoltán: A jogalkalmazás térbeli szuverenitása – kutatási koncepció. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 16–22. p.

⁵ A szóhasználatot Werner Gephart tanulmányából kölcsönöztem. Vö. GEPHART, Werner: Versteinerte Rechtskultur. Zur kultursoziologischen Analyse von Gerichtsbauten. In MOHNHAUPT, Heinz – SIMON, Dieter (Hrsg.): *Vorträge zur Justizforschung. Geschichte und Theorie*. Band 1. Frankfurt am Main, 1992, Vittorio Klostermann, 401–431. p.

⁶ Vö. VÖLGYESI Levente: *Építészet, jog, politika – történelem és jelenkor*. Budapest, 2011, Rejtjel Kiadó, 204. p.

⁷ MEYERI-PÁLFFI 2019, 17. p.

a törvényhozás – közigazgatás – igazságszolgáltatás – önkormányzatok tevékenységét, az állam szuverenitását, fegyveres hatalmát demonstráló épületek kerültek kialakításra”.⁸

Ez a *közjog rendszeréhez való igazodás* kifejezi azt – s ekképp válasz is születik a bevezetőben feltett kérdésre –, hogy az ún. államhatalmi ágaknak – s többes szám használata feltételezi a hatalom megosztásának valamifajta érvényesülését – kialakult a maguk saját épülettípusa: így a törvényhozáshoz a parlamenti épületek,⁹ a jogszolgáltatáshoz elsősorban az igazságügyi épületek kapcsolódnak,¹⁰ a végrehajtáshoz pedig a kormányzati,¹¹ valamint a helyi és területi adminisztráció épületei, azaz az igazgatási épületek tartoznak.¹²

Ezen épülettípusok megjelenése szorosan összefügg a hatalmi ágak elválasztása elvének elterjedésével, ekképp a 18–20. század „termékei” ezek. S mint ilyenek a korszakok önmagukban sem csupán a hatalommegosztás teóriáját reprezentálják és szimbolizálják.

A hatalommegosztás és építészeti következményei

A hatalommegosztás témájában a magyar szakirodalom egyik megkerülhetetlen műve a politikus-jogász Bibó István 1947-es akadémiai székfoglalója, amely *Az államhatalmak elválasztása egykor és most* címmel hangzott el.¹³

E székfoglaló nyomán tudhatjuk, hogy az államhatalmi ágak megkülönböztetése már az ókorban is foglalkoztatta a gondolkodókat, jelesen Bibó Arisztotelészt idézi e tekintetben, aki állami feladatokról és testületekről beszél, tehát funkcionális alapon választotta el a hatalmi ágakat. Majd kitér a kereszténység földi és isteni hatalom közötti különbségtételére, s eljut a felvilágosodásig,¹⁴ amely kapcsán jelen tanulmány szempontjából is felötlük Montesquieu neve.

⁸ KAJTÁR 2002, 35. p.

⁹ Vö. például KAJTÁR István *Die Architektur des Parlamentarismus in der Rechtskulturgeschichte*. In COHN, H. J. (szerk.): *Parliaments, Estates & Representation Aldershot*. 2003, Ashgate, 89–96. p.

¹⁰ Vö. például PUSZTAI László: A bírósági épület. In KÁLLAY István – PUSZTAI László – STIPTA István: *Bírósági épületek Magyarországon*. Budapest, 1993, HG & Társa, 33–49. p.

¹¹ Vö. például SZÉKELY Márton – MARÓTY Katalin: Magyar közigazgatási épületek pályázatai a dualizmus korában. Stílusirányzatok a Földművelésügyi Minisztérium 1907-es átépítési tervpályázatán. *Építés – Építészettudomány*, 2019. 1–2. sz. 103–133. p.

¹² MEGYERI-PÁLFFI 2019. 18. p.

¹³ BIBÓ István: Az államhatalmak elválasztása egykor és most. In VIDA István (szerk.): *Válogott tanulmányok*. 2. köt. 1945–1949. (Válogatta és az utószót írta Huszár Tibor), Budapest, 1986, Magvető, 367–397. p.

¹⁴ BIBÓ (1947) 1986, 369–381. p.

A Montesquieu-féle felfogásnál érdemes elidőzni, mert egyrészt a három hatalmi ág – a törvényhozás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás – megkülönböztetése mind a kutatásaink fókuszpontját jelentő 19. században, mind napjainkban is meghatározó, másrészt három olyan markáns állami tevékenységet is jelent, amelynek gyakorlásának valóban sajátos térigénye volt.

A bevezetőben megállapítottakkal párhuzamban a mára klasszikussá vált három hatalmi ágnek megfeleltethető egy-egy épülettípus. A parlamentek, a végrehajtási-igazgatási és az igazságügyi épületek ezek, amelyek mint középületek megfelelően kell, hogy kiszolgálják az adott hatalmi ág gyakorlásával együtt járó feladatellátást.

Kajtár István ezen épületek kapcsán azt is megállapította, hogy „[A]z állam hatalmi struktúráját a kiemelt középületek elhelyezése is szemlélteti”.¹⁵ Ezzel arra utal, hogy az épületek elhelyezése is szimbolikus jelentéssel bír, azaz „[A] klasszikus elv szerint az államhatalmi ágak megosztását tükrözi a törvényhozás, az államfő, a kormányzat, a legmagasabb szintű bíróság épületének helye”.¹⁶ Ez ideális esetben azt jelenti, hogy az egyes hatalmi ágakhoz rendelt épületek különállnak, s különállásukat láttatni is szerencsés, ami már inkább városépítészeti kérdés, tehát a befogadó urbanisztikai közeg felől közelítünk ezekhez az épülettípusokhoz.

Tovább idézve Kajtár professzort: „Példa erre az USA-ban a Capitolium (a törvényhozás színtere) – a Fehér Ház (elnöki rezidencia), illetve a Legfelső Bíróság külön elhelyezése.”¹⁷ Washington város térképét szemlélve ez a „külön elhelyezés” valóban látványos, mégis egy keretbe kerültek az államhatalmi ágak épületei, akkor is, ha ezek elhelyezkedése nem annyira kiegyensúlyozott, mint az alkotmányban. A kereteket az óriási zöld felületek, a parkok adják (elsősorban a National Mall), illetve a Capitoliumot és a Fehér Házat összekötő sugárút (Pennsylvania Avenue) adják, a kiegyensúlyozatlanság pedig a Legfelsőbb Bíróság későbbi és (Capitoliumhoz közeli) elhelyezéséből fakad.¹⁸

Budapesten szerencsésebben formálódott ki a hatalmi ágak építészeti szimbolikája, legalábbis a Kossuth téren a 19. század végére mindhárom hatalmi ág megtalálta a helyét. Az egykori Tömő téren – ahol 1881-ben kijelölték a leendő Országház, vagyis a törvényhozási szerv helyét – 1885 és 1887 között épült fel Bukovics Gyula tervei alapján az akkor a Földművelés-, Ipar- és

¹⁵ KAJTÁR 2002, 43. p.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Lásd erről e kötetben BEKE-MARTOS Judit *A Legfelsőbb Bíróság épülete és a horizontális hatalommegosztás egyes aspektusai az Amerikai Egyesült Államokban* című tanulmányát.

Kereskedelemügyi minisztériumnak szánt épület,¹⁹ amelyet ma csak Agrárminisztériumként azonosítunk. Ekképp a téren a végrehajtó hatalom is megjelent.

A minisztérium szó a jogász számára a végrehajtó hatalom hierarchizált rendszerének a csúciszervét jelenti, amely elsősorban közigazgatási-adminisztratív feladatellátást takar (persze nem megelégedve a miniszteri rendeletalkotási feladatokról sem). Az építész egy ilyen feladatkört leginkább egy – használjuk a szót nyugodtan – irodaház megtervezésével tud kiszolgálni. Napjainkban újra feléledt a vita az Agrárminisztérium funkcionális alkalmassága kapcsán. E vitában sok-sok szempont és érv megjelenik, amelyek jól tükrözik az építészet és a jog közös halmazának elemeit: az építési jog, a műemlékvédelem, a szabályozás, az építészettörténet, a művészettörténet, a hatalom sajátosságait.

Az Agrárminisztérium mint épület tehát a közigazgatás és a végrehajtó hatalom egyik architekturális kivételéseként is felfogható. Érdekes az a tény, hogy az Agrárminisztérium épülete még az igazságügynek is helyet adott a korszak elején. De ha az igazságügyet, illetve az igazság- vagy jogszolgáltatást keressük a Kossuth téren, akkor is szerencsével járunk, ugyanis az Alkotmány utca másik oldalán Hauszmann Alajos 1893 és 1896 között felépült Igazságügyi Palotája áll, amely megnyitásakor a Magyar Királyi Kúriának, a Budapesti Királyi Ítéltáblának, valamint a királyi Fő- és Koronaügyészségnek is otthont adott.²⁰

Mire a Millenniumra a palota felépült, már *kiérlelődött* a polgári korszak bírósági szervezetrendszere, amelynek – azaz a járásbíróságoknak, a törvényszékeknek, az ítéltábláknak s magának a Kúriának – a dologi feltételrendszere, vagyis a bíróságok építése azonban még folyamatban volt. Ekképp a kormánynak még volt feladata a századfordulót követően is, amikor már nem a saját minisztériumi építészeivel terveztették az igazságügyi épületeket, hanem építészeti tervpályázatokon választották ki a tervezőket.

E kiérlelődés és a mellette folyó építkezés folyamatát érdemes áttekinteni ahhoz, hogy az egyes – azaz helyi – történetek kontextusba helyezhetővé váljanak, s az „épített” jogszolgáltatás maga is megragadható legyen akár gondolati, akár fizikai-érzékelési síkon.

¹⁹ Az épületről lásd SZÉKELY – MARÓTYZ 2019; KELECSÉNYI Kristóf Zoltán – GYETVAINÉ BALOGH Erzsébet: Egy középület gyors esztétikai és funkcionális avulása. A Földművelésügyi Minisztérium palotájának első két évtizede. *Építés – Építészettudomány*, 2019. 1–2. sz. 83–101. p.

²⁰ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Az igazságügyi szervezet a fizikai valóságban: a Kúria épülete. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 1–2. sz. 87–96. p.

Az „épített” jogszolgáltatás

A jogszolgáltatás épületek által való megragadására, érzékelésére avagy ábrázolására kínálja magát a magyar polgári korszak, de leginkább – szűkebben véve – az Osztrák–Magyar Monarchia kora. Az 1867-es kiegyezéssel létrejött államalakulatban Magyarország, azaz a Magyar Királyság megtalálta számítását abban a tekintetben, hogy az államszervezeti rendszerét modernizálhatta, s ezen keresztül az államhatalmi ágak elválasztásának elvét realizálhatta.

Az igazságügy, a jogszolgáltatás reformjai jól leírják azt, hogy miként élt az állam ezzel a lehetőséggel, s a monarchián belüli szuverenitása kínálta lehetőségek nyomán milyen módon építette fel, illetve építette ki jogszolgáltatási rendszerét annak infrastrukturális hátterével együtt.

A szó szerinti és az átvitt értelemben is bekövetkezett *építkezés* olyan folyamat volt, amely több évtizedet is átívelt, s amelynek egy-egy fontos állomását jelentették azok az eljárásjogi és szervezeti törvények, amelyek megalkotása az épített jogszolgáltatás alapjait jelentették.

A kiegyezést követően hamar „rátért” a jogalkotó az alapok megteremtésének útjára, hiszen már a polgári peres eljárás reformját célzó 1868. évi LIV. törvénycikk is érintette a jogszolgáltatás szervezetét,²¹ de a szeparált hatalomgyakorlás aspektusában az 1869. évi IV. törvénycikk volt a döntő lépés, hiszen ez elválasztotta egymástól az igazgatási és az igazságszolgáltatási tevékenységeket. Ettől kezdve járt e két államhatalmi tevékenység külön utakon, s ebből következett az, hogy a következő évtizedekben két különböző típusú és funkciójú középület, a bírósági és a közigazgatási épület Magyarországon is megindulhatott saját fejlődése útján.²²

Ezt, vagyis 1869-et követően a jogszolgáltatás első szervezeti törvényeit is megalkotta a törvényhozás, s ezek alapvetően definiálták a magyarországi bírósági szervezetrendszerrel azzal, hogy létrejöttek az ún. elsőfolyamodású bíróságok. Az ezeket megteremtő 1871. évi XXXI. és XXXII. törvénycikkkel és a végrehajtásukra kiadott rendeletek csak a kezdeti lépést jelentették, hiszen

²¹ Vö. MÁTHÉ Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási rendszer kialakulása 1867–1875*. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó, 26–31. p.; BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, 1996, Zala Megyei Bíróság, Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, 213. p.; STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998, Multiplex Media – Debrecen University Press, 121. p.

²² Vö. MEYERI-PÁLFFI Zoltán: Vármegeházák a történeti Magyarországon az 1870-es közigazgatási reform után. In RAJNAI Zoltán – FREGAN Beatrix – MAROSNÉ KUNA Zsuzsanna – OSZVÁTH Judit (szerk.): *Tanulmánykötet a 6. Báthory–Brassai nemzetközi konferencia előadásából*. 12. kötet. Budapest, 2015, Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola, 446–461. p.; MEYERI-PÁLFFI Zoltán: A közigazgatási szervek épületei Magyarországon és külföldön. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó, 560–603. p.

ekkor még a stabil alapokon nyugvó szervezet falainak téglái között nem kötött meg a habarcs, ehhez még várni kellett, sőt az elemek átrendezésére is sor került. A szervezet tehát csak a következő évek és évtizedek reformjai (1876, 1881, 1890,²³ 1897, 1912) által formálódott ki.

A dualizmus korszakában ekképp létrejött, jól ismert jogszolgáltatási szervezetrendszerben az ún. rendes bíróságok: a királyi jelzővel illetett Kúria, az ítélőtáblák, a törvényszékek és a járásbíróságok jelentették az organizáció gerincvonalát, s ezek – amellet, hogy általános hatáskörűek, hierarchikus rendszerben működő bíróságok voltak, már *állandóak és helyhez kötöttek* voltak.²⁴ Ez az utóbbi két jellemző pedig feltételezte a működésüket megfelelően szolgáló épületállományt is.

A bírósági épületek létesítésére vonatkozó igény tehát együtt járt a szervezet kialakításával és formálódásával. A bíróságok mint épületek milyenségét pedig tovább cizellálta az eljárási jog fejlődése is, s így mindennek eredményeként létrejöhetett a bírósági épület, amely a jogszolgáltatás sajátos térigényét kielégíthette.²⁵

A jogszolgáltatás sajátos térigénye

A jogszolgáltatás térigénye nemcsak a szervezeti, hanem – jelentősen – az eljárási szabályokból is következik, így az alaki jog kodifikációja jelentős hatással volt az építészeti megoldásokra. Jól leírja ezt az összefüggést a 19. század európai jogfejlődése, hiszen e folyamatban – amelyben a szóbeliség, a nyilvánosság, a közvetlenség és a bírák függetlensége,²⁶ valamint a laikusok részvétele kö-

²³ Az 1890-es évszám kiemelt helyet foglal el a szervezeti reformok körében, hiszen ekkor alakították át az ítélőtáblák rendszerét. Vö. ANTAL Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Itélőtáblák, bírói jogviszony, esküdtszék*. Szeged, 2006, Csongrád Megyei Levéltár, 21–22. p.; BALOGH Judit: A Debreceni Itélőtábla rövid története. In SZILÁGYINÉ DR. KARSAI Andrea (szerk.): *10 éves a Debreceni Itélőtábla*. Debrecen, 2015, Debreceni Itélőtábla, 14–26. p.; BALOGH Judit: Város és bíraskodás. In SZILÁGYINÉ DR. KARSAI Andrea (szerk.): *Legyen ez az épület mindenkor az igazság temploma*. Debrecen, 2016, Debreceni Itélőtábla, 16. p.

²⁴ Vö. STIPTA 1998, 125. p.

²⁵ A magyar bírósági épületekről lásd például PUSZTAI 1993; KENGYEL Miklós: *Perkultúra. A bíróságok világa. A világ bíróságai*, Budapest–Pécs, 2011, Dialóg Campus, 15–137. p.; MEGYERI-PÁLFFI 2017; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Bíróságok a dualizmus kori Magyarországon. Igazságügyi paloták a polgári korban. *Rubicon*, 2019. 9–10. sz. 66–75. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Bírósági épületek Magyarországon és külföldön. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezet és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó, 177–201. p.

²⁶ Vö. például KÉPESSY Imre: A bírói függetlenség kialakulása Magyarországon. In MENYHÁRD Attila – VARGA István (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. A jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai (I–II. kötet)*. Budapest, 2018, ELTE Eötvös Kiadó, 1052–1060. p.; BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: Gondolatok a bírói függetlenségről.

vetelményének a (büntető)eljárásban alapulvvé vált – olyan bírósági épületek születtek, amelyek megfelelően ki tudták szolgálni a processzust: a szóbeliség, a nyilvánosság nagy teret igényelt, szemben a korábbi a titkos és írásbeli eljárással, amely elfért egy kisebb helyiségben.²⁷

Az 1806. évi polgári eljárásjogi kódexszel a francia jogban realizálták e mára klasszikussá vált alapelveket,²⁸ amelyek a 19. században hosszú ideig formálták a bírósági épületeket a sajátos téri kívánalmaik miatt. Az eljárási jog igényeinek megfelelő bírósági épületek kifermálódása a francia jog hatása alatt régiókban hosszabb időt vett igénybe,²⁹ míg a mintakövető térségekben – így Magyarországon is – a kész, kiérlelt megoldások – akár eljárásjogi, akár építészeti értelemben – könnyebben megteremtették a modern bírósági épületeket, igaz, némi megkésettiséggel.

Ami időben hátrányt, az térben előnyt jelentett, hiszen a magyar igazságügyi építészetben érzékelhető a mintakövetés pozitív hatása, azaz mire a kormányzat nagyobb számban megkezdhette a bírósági épületek kivitelezését – az 1880-as évek második felétől –, addigra a modern elveknek megfelelően kifermált építészeti megoldások rendelkezésre álltak.

A minták – történelmi-gazdasági-kulturális kapcsolataink nyomán – a német nyelvterület államaiból származtak, onnan, ahol a magyarországi nagyvolumenű építkezések idejére már szinte sémarendszerként jelent meg az igazságügyi építés, amit kiválóan jelez az, hogy külön típusként tárgyalták az építészeti szakkönyvek a bírósági épületeket.³⁰

A német mintákat a magyar építészek megtalálták, megtanulták és alkalmazták; tehették ezt azért, mert a magyar építészeti műveltség szorosan kötődött a német térséghez a magyarországi építészképzés sajátosságaiából³¹ és a német

Ítéletáblai Határozatok, 2018. 15. sz. (borító); BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *Hivatás és függetlenség*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó

²⁷ KLEMMER, KLEMENS – WASSERMANN, Rudolf – WESSEL, Thomas Michael: *Deutsche Gerichtsbauwerke. Von der Dorflinde über den Justizpalast zum Haus des Rechts*. München, 1993, Verlag C. H. Beck, 28. p.

²⁸ VÖ. KENGYEL Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 30–39. p.

²⁹ VÖ. SCHALL, Konrad: *Gerichtsbauwesen 1803–1918 im Spiegel von Gerichtsverfassung und Prozeßordnungen – dargestellt am Beispiel Badens*. Inauguraldissertation, Schwäbisch Hall, 1994

³⁰ VÖ. *Handbuch der Architektur 7. Halbband, Heft 1: Gebäude für Verwaltung, Rechtspflege und Gesetzgebung; Militärbauten. – Stadt- und Rathäuser. Gebäude für Ministerien*. Darmstadt, 1887; KLASSEN, Ludwig (Hrsg.): *Grundrissvorbilder von Gebäuden aller Art. 13. Gebäude für Justizwecke*. Leipzig, 1891, Baumgärtner's Buchhandlung

³¹ VÖ. SISA József: *A József Műegyetem és az állami Felsőipariskola*. In SISA József (szerk.): *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Budapest, 2013, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, 338–339. p.

nyelvű szakajtó³² magyarországi és Magyarországon elérhető megjelenéséből következően. Ilyetén érthetővé válik az, hogy a német minták miért játszottak jelentős szerepet a magyar jogszolgáltatás infrastrukturális-építészeti háttérének kialakításában.

A magyar jogszolgáltatás épületeiről általában

Az 1880-as évektől kezdődött el az önálló bírósági épületek építése Magyarországon, azaz már nem a közigazgatási szervekkel egy tető alatt működő igazságügyi szervekről beszélhettünk. Ez tehát azt is jelentette, hogy az 1869-ben deklarált államhatalmi szeparáció fizikai értelemben is realizálódott, illetve ennek elindult a folyamata. A királyi törvényszékek székhelyein kezdte a kormányzat az építkezést abból a gyakorlati szempontból következően, hogy a törvényszéki székhelyek egyúttal a járásbírósági fórumoknak is otthont adtak. Ezenkívül itt telekkönyvi hivatalok, továbbá büntetés-végrehajtási intézetek³³ is működtek. Ebből következően komplex épületeket emeltek, amelyeket rendszerint törvényszéki vagy igazságügyi palotáknak hívtak, s amelyekben a nevezett igazságügyi szervek egy épületkomplexumon belül helyet találtak.

A többes rendeltetés és – a már említett, a 19. században kiformalódó és Magyarországon is meghonosodó – eljárásjogi alapelvek nyomán az igazságügyi paloták jelentették a jogszolgáltatás legösszetettebb építészeti keretét. Ugyanis a terek kialakításakor a többes funkciót és a működés rendjét messzemenően figyelembe kellett venni, s úgy kellett az egyes rendeltetési egységeket egymás mellé sorolni, hogy az átjárhatóság és a szeparáció egyaránt megvalósuljon.

Konkretizálva e szempontokat, általánosságban leírható, hogy a jogszolgáltatás efféle palotáiban rendszerint a földszintre kerültek a nagy ügyfélforgalmú szervek, mint a járásbíróság, a vizsgálóbíró és a telekkönyvi hivatal helyiségei, amelyeket széles, várakozásra is alkalmas folyosó mentén fűzött egymás mellé a tervező. E folyosók a főbejárathoz kapcsolódó előcsarnokból futottak szét több irányban, de ugyaninnen indult a főlépcső is, amely az emeletre, s egyúttal a hierarchiában is egy magasabb szintre vezetett. Az emeleti szint(ek)en ugyanis a törvényszék helyiségei – így az elnökség, valamint az ügyészség és egyéb segédhivatalok – kaptak elhelyezést, de – építészetiileg is kiemelten – a legfontosabbak a tárgyalótermek voltak, s körükben is a végtárgyalási avagy

³² A legfontosabb építészeti periodikák a 19. század második feléből: *Építési Ipar* (később *Építő Ipar, Építő Művészet*), *Budapester Bauzeitung* (később *Bauzeitung für Ungarn*), *Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye*. Vö. MARÓTY Katalin: Mintakövetés és invenció a XIX. század második felének budapesti építészetében. *Építés – Építészettudomány*, 2005. 1–2. sz. 36–37. p.

³³ Ezekhez lásd MEZEY Barna: A börtönrendszerek és a börtönépítészet a 19–20. századforduló idején. *Jogtörténeti Szemle*, 2006. 1. sz. 48–51. p.

esküdtszéki terem. Ennek léte realizálta igazán az eljárásjogi alapelveket, hiszen a szóbeliség, a közvetlenség, a nyilvánosság, a bírói függetlenség és a nem utolsósorban a laikusok részvétele ezekben a termekben igazán *teret* kapott.

E helyiségek az épületkomplexumok bírósági traktusait töltötték ki, s ezek az épületrészek egyúttal eltakarták a büntetés-végrehajtás egységeit (fogházakat, börtönöket) a szem elől,³⁴ ugyanis azok rendszerint építészetileg rejtve maradtak a hátsó udvarokban.³⁵

Ezek a sémák leginkább tehát a törvényszéki székhelyeken emelt nagy bírósági épületekben bontakoztak ki, de a többi alsóbb (járásbírósági) és magasabb fokú (ítélőtáblai és a kúriai) fórumok épületeiben is felismerhetők a volumenhez igazodóan.

A jogszolgáltatás palotáinak architektúrája

A vázolt funkciók a polgár kori jogszolgáltatás palotáinak esetében *nagyméretű* épület megalkotásával járt együtt, s ez az összeszervezés a jogkereső közönség számára elérhetővé tett minden intézményt, ráadásul kedvezőbbek voltak az építési költségek is. Azonban nem elsősorban az épületek nagyságától váltak azok *palotává*,³⁶ hanem attól a *reprezentációs igénytől*, amely az állami jogszolgáltatással kapcsolatban összeforrt velük. Egy ilyen palota ugyanis felelevenítette azt a felfogást, hogy az építészetnek nemcsak funkcionálisnak, hanem jelentéshordozónak is kell lennie, azaz ebben a vonatkozásban ki kell fejeznie a polgári jogszolgáltatás függetlenségét, a bírói hatalmat, a jog hatalmát.³⁷ Mindezt az épület nemcsak alaprajzi rendszerében, hanem architekturális formálásában és nem utolsósorban szimbólumrendszerében is megmutatta.³⁸

E paloták építészeti megjelenése, homlokzatuk architektúrája a historizmus különböző irányzatainak stílusjegyeit tükrözi, hasonlóan a korszak más épületeihez. A neoreneszánsz és a neobarokk formavilága köszön vissza leginkább,

³⁴ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Wágner Gyula törvényszéki fogházai. In GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2018a, ELTE Eötvös Kiadó, 205–210. p.

³⁵ E jellemző elhelyezési megoldás egyik ellenpéldája épp a Szekszárdon épült igazságügyi palotáé, amelyről e kötetben lásd NAGY Janka Teodóra „*Éme új palotában az igazság eszméje mindenkor emelt fővel járjon*” – *Szekszárd igazságügyi palotája* című tanulmányát.

³⁶ A szóhasználatkal kapcsolatban megjegyzendő, hogy jól jellemzi a korszakot az a vita, amely a kifejezés használata, helyessége és magyarossága körül bontakozott ki a 19. század végén akkor, amikor egyik igazságügyi palota épült fel a másik után. Vö. ANTIBARBARUS: Törvényház, országház, pályaház. *Magyar Nyelvőr*, 1897. 415–417. p.

³⁷ Vö. KLEMMER – WASSERMANN – WESSEL 1993, 36. p.

³⁸ A bírósági épületek szimbolikája egyik szegmenséhez lásd e kötetben BÓDINÉ BELIZNAI Kinga *A bírósági épületek állatdíszei* című tanulmányát.

az 1910-es évektől pedig a magyaros szecesszió is helyet kapott a jogszolgáltatás épületein. A hagyományos formák az architektúrában azonban mindig előnyt élveztek az újítással szemben, s ezt érthetővé teszi az, hogy e palotáknak inkább monumentálisnak, tekintélyt parancsolóknak és reprezentatívnak kellett lenni, mintsem trendkövetőnek, hiszen a (sokáig élő és ható historizáló) korszellem szerint a hagyományos történeti formák az állami jogszolgáltató hatalmat jobban kifejezték.

E reprezentatív szándék kiszolgálására tehát alkalmas volt a korszak építészeti eszköztára, a historizmus formarendszere: a homlokzati tagolás, az ún. kváderezéssel hangsúlyozott lábazati zónák, a dekoratívabb emeleti nyíláskezetések, a több szintet átfogó pilaszterekből álló ún. nagyszloprend, a koronázópárkányok kiemelése és a gyakran látványos kupolákkal és manzárdokkal hangsúlyozott (középső és szélső) rizalitok monumentálissá tették e palotákat. Az ekképp formált, jelentőségteljessé és elegánssá váló igazságügyi épületek karakterizálták a városképet, igazodva ahhoz a tendenciához, amely az újonnan emelt középületeknek az európai, így a magyarországi városfejlődésben betöltött fontos szerepében jelent meg. A közép-európai régióban különösen fontos volt a reprezentativitás, hiszen a különböző társadalmi tényezőkhöz (uralkodó, állam, önkormányzat stb.) kapcsolódó épületek szimbolizálták az építettöt és a funkciót egyaránt.³⁹

Ez a jelentőség(teljesség) annak is volt köszönhető, hogy e többes rendeltetésű épületek sokszor a városok főterén, kiemelt helyzetben, vagy ott épültek fel, ahol a megközelítési lehetőségek (pl. vasútállomás) jónak bizonyultak. Ez következett abból a célból, hogy minél könnyebben elérhesse a jogkereső közönség az igazságszolgáltatás épületeit. A tájékozódást nemcsak a reprezentatív palota jelleg segítette, hanem a feliratok (pl. Törvényház, Kir. Törvényszék), vagy a homlokzat hangsúlyos helyén az államcímer plasztikus megjelenése, avagy alkalmanként az igazság istennőjének szimbóluma, Justitia szobra is.⁴⁰

³⁹ Vö. MORAVÁNSZKY Ákos: *Versengő látomások. Esztétikai újítás és társadalmi program az Osztrák–Magyar Monarchia építészetében 1867–1918*. Budapest, 1998, Vince Kiadó, 31–32. p.

⁴⁰ Vö. MECYERI-PÁLFFI 2019, 73–75. p.

I. kép: A Wágner Gyula által tervezett kolozsvári Igazságügyi Palota.*

A jogszolgáltatás épületeinek tervezői

Egy épület megalkotásának – a rendeltetés meghatározásán túl – evidens eleme az építész és az építészeti terv. Ez utóbbi milyensége elsősorban a tervező kvalitásait tükrözi. Az építettként fellépő állam vagy közvetlen megbízás, vagy pályáztatás útján választja ki a tervezőt. Ez utóbbi mód mindenkor lehetőséget ad az építés szakma szélesebb körű megszólítására, lehetőséget teremt a tehetség kibontakoztatására, sőt szakmai viták elindítására. A jogszolgáltatás épületei körében mindkét formára számos példát találhatunk. A 19–20. század fordulóját megelőzően elsősorban közvetlen megbízás nyomán tervezette meg az Igazságügyminisztérium a bírósági épületeket, majd pedig ennél az épület-típusnál is megjelent a pályáztatás rendszere.⁴¹

Mivel az igazságügyi épületek tervezése speciális építészeti tudást kívánt meg, a bírósági épületekre szakosodott tervezőknek kialakult egy szűkebb köre az építészek között.⁴² Az egyik legismertebb és legtöbbet foglalkoztatott közü-

* Épült 1900 és 1902 között. Országos Bírósági Hivatal Műszaki Főosztály Irattára.

⁴¹ A témáról lásd bővebben SZÉKELY Márton – MARÓTYZ Katalin: A pályázat mint jelenség a késő historizáló építészet korában. *Építés-Építészettudomány*, 2018. 1–2. sz. 93–116. p.; SZÉKELY – MARÓTYZ 2019; SZÉKELY Márton: *Építészeti tervpályázatok Magyarországon 1891–1918 között* (Doktori disszertáció), BME ÉPK Csonka Pál Doktori Iskola (témavezető Marótyz Katalin), Budapest, 2020; valamint SZÉKELY Márton e kötetben olvasható *Igazságügyi épületek tervpályázatai Magyarországon 1903–1916 között* című tanulmányát.

⁴² Lásd bővebben PUSZTAI 1993, 33–49. p.

lük Wágner Gyula (1851–1937)⁴³ volt, aki törvényszéki és büntetés-végrehajtási épületeiről⁴⁴ vált ismertté. Az igazságügyi tárcától kapott közvetlen megbízásoknak köszönhetően válhatott a minisztérium „házi építészévé” Wágner.

Jablonszky Ferenc (1864–1945)⁴⁵ töltött be Wágnerhez hasonlóan kiemelkedő szerepet, aki elsősorban járásbíróságokat tervezett az első világháborúig terjedő időszakban, de az ő nevéhez fűződik a Beregszászon 1909-ben átadott törvényszéki palota,⁴⁶ valamint a Budapesti Központi Királyi Járásbíróság Markó utcai, 1914-re elkészült épülete.⁴⁷ Mellettük Aigner Sándor (1857–1912),⁴⁸ Kiss István (1857–1902), Tóásó Pál (1870–1927) bírósági épületei is kiemelkednek a korszakból, valamint Hauszmann Alajos (1847–1926) az igazságügyi építészek közé is beírta a nevét a Budapesti Királyi Törvényszék és a Magyar Királyi Kúria épületével.⁴⁹

Epilógus

A jog, a jogszolgáltatás ábrázolásához ki kell lépnünk a jog belső világából, s valamilyen fizikai hordozón – legyen az egy képzőművészeti alkotás vagy egy épület – keresztül válik láthatóvá, érzékelhetővé az addig csak gondolati síkon megragadott jelenség.

A gondolatiság és érzékelhetővé tétel persze nem választható el egymástól, hiszen a gondolati síkon megalkotott konstrukciók – mint például a hatalmi

⁴³ Wágneréről lásd DOBROTKA Katalin: A magyar büntetőügy arcképcsarnoka. Wagner Gyula (1851–1937). *Büntetőügyi Szemle*, 2012. 4. sz. 93–96. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: „Following a Model” as an Element of the Hungarian Legal Culture with Special Regard to Gyula Wágner’s Judicial Architecture. In GEPHART, Werner – LEKO, Jure (eds.): *Law and the Arts. Elective Affinities and Relationship of Tension*. Frankfurt am Main, 2017, Vittorio Klostermann, 363–393. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Az egri Törvényház. The Eger Courthouse*. Budapest–Eger, 2018b, Országos Bírósági Hivatal, 28–32. p.

⁴⁴ Vö. MEGYERI-PÁLFFI 2018a, 207., 209–210. p.

⁴⁵ Jablonszky Ferencről lásd BARÁTH Attila: *Élő kövek. Emlékek a Körmentdi Járásbíróság múltjából*, Szombathely, 2015, Szombathelyi Törvényszék, 26–29. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A Püspökladányi Királyi Járásbíróság megszervezésének és elhelyezésének története. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Püspökladányban*. Debrecen, 2021, Debreceni Törvényszék, 83–84. p.

⁴⁶ A beregszászi pályázatról lásd A beregszászi törvényszéki épület pályatervei. *Magyar Pályázatok*, 1907. 2. sz. 1. p.

⁴⁷ Vö. JABLONSKY Ferenc: A Budapesti Központi Kir. Járásbíróság épülete. *Építő Ipar–Építő Művészet*, 1916. 01. 02. 1–4. p.; 1916. 01. 09. 7–9. p.; 1916. 01. 16. 13–15. p.; 1916. 01. 23. 19–22. p.; 1916. 01. 30. 25–27. p.; 1916. 02. 06. 32–34. p.; 1916. 02. 13. 39–40. p.; 1916. 02. 20. 43–46. p. Az épület ma az Országos Bírósági Hivatal mellett a Pesti Központi Kerületi Bíróságnak ad otthont.

⁴⁸ Aigner Sándor munkásságáról lásd HORVÁTH Zsuzsa: Aigner Sándor (1854–1907). Az Örökimádás-templom tervezőjének életműve. In ROZSNYAI József (szerk.): *Építőművészek Ybl és Lechner korában*. Budapest, 2015, Terc, 166–195. p.

⁴⁹ Vö. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *120 éves az Igazságügyi Palota*, Budapest, 2016, HVG-Orac

ágak elválasztása vagy egy szervezet kialakítása – a kézzel fogható valóságban tud realizálódni.

A realizált konstrukciók milyensége, minősége pedig az érzékelés eredményének, a közvetített üzeneteknek a függvénye.

Összességében tehát a (képző)művészetben, valamint az építészetben keresztül konkrétan és átvitt értelemben is ábrázolhatóvá, láthatóvá válik a jog világa. Az építészet eszközei kiváltképp alkalmasak a jog „fizikaivá” tételére. Nemcsak azért, mert a joghoz kapcsolódó tevékenységeknek, így a jogszolgáltatásnak, bírászkodásnak is szüksége van fizikai térre, hanem azért is, mert az épület – külső, azaz architekturális-homlokzati, valamint belső, azaz alaprajzi kialakításával – üzenetet hordoz: igazságszolgáltató hatalom az államé, s a jogszolgáltatás hatékony működtetése is a kiemelt feladatai körébe tartozik.